

МОТУРИДИЯ ВА АШЪАРИЯ ОРАСИДАГИ ФАРҚЛАР

Аҳли суннат ва жамоат таълимотининг икки йирик қаноти мотуридия ва ашъария ўртасида бир оз фарқлар мавжуд. Ушбу фарқлар борасида бир нечта асарлар битилган. Тожиддин ас-Субкий раҳимаҳуллоҳ, Абдурраҳим Шайхзода ал-Ҳанафий раҳимаҳуллоҳ, Қозизода Муҳаммад ал-Исбарий раҳимаҳуллоҳ, Яхё Навъий раҳимаҳуллоҳ, Нуриддин Муҳаммад Шерозий раҳимаҳуллоҳ сингари олимлар ушбу мавзуга мурожаат қилганлар. Шулар қатори XV асрнинг буюк олими, Самарқандда илмий фаолият олиб борган таниқли мутакаллим Саййид Шариф Журжоний (1340-1413) раҳматуллоҳи алайҳи ҳам:

رسالة في المسائل المختلفة بين الماتريدية و الأشعرية

“Рисола фи-л-масоил ал-мухталифа байн ал-мотуридия ва-л-ашъария” (“Ашъарийлар ва мотуридийлар орасидаги турли хил масалалар ҳақида рисола”) номли асар битган эканлар. Мазкур кичик ҳажмли рисолада ушбу икки йўналиш орасидаги бир-бирига фарқли масалаларнинг ўзи ортиқча изоҳларсиз қисқача зикр қилиб чиқилган.

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм.

Устоз, унинг сирини Азиз зот муқаддас қилсин, бундай деганлар:

Билгинки, Шайх Абу-л-Ҳасан ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ аҳли суннат ва жамоатнинг имоми ва пешқадамидирлар. Сўнгра Шайх Абу Мансур ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳ худди шундайдирлар. Имом аш-Шофиъий раҳимаҳуллоҳ шогирдлари ва унга эргашганлар усулда (ақидада) Абу-л-Ҳасан ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳга, фуруъда (фикҳда) Имом аш-Шофиъий раҳимаҳуллоҳга тобеъдирлар. Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ шогирдлари эса усулда Шайх Абу Мансур ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳга, фуруъда эса Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳга тобеъдирлар. (Бу тақсимот аксарни эътиборга олиб айтилган). Айрим устозларимиз худди шундай деганлар. Аллоҳ руҳларини шодлантирсин. Бу икки шайх ва унга эргашганлар (яъни, мотуридийлар ва ашъарийлар) орасида низо йўқ, фақат ўн икки масалада фарқлар бор.

Биринчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳ айтадиларки, “таквин” (бўлдириш сифати) жами сифатлар каби Аллоҳ таолонинг зотидаги азалий сифатдир. У “мукавван” (бўлган нарс)дан бошқа. Оламдаги ва унинг бўлакларидаги бўлдирилган нарсалар вужудга келган вақтда “таквин”га боғлиқ бўлади. Чунончи, “ирода” ҳам Аллоҳ таолонинг азалий сифати бўлиб, вужудга келган вақтда ирода қилинган нарсаларга “ирода” боғлиқ бўлади. Шунингдек, Аллоҳнинг азалий қудрат сифати ҳам ўз қудрати ила яратилган нарсаларга тааллуқли бўлади.

Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ “таквин”ни ходис (пайдо бўлувчи), у Аллоҳнинг зотида турмайди, дейдилар. Унинг фикрича, “таквин” Аллоҳ таолонинг феълий сифатлари жумласидандир, азалий сифатларидан эмасдир. Бўлдириш ва вужудга келтириш каби феълий сифатларнинг ҳаммаси ходис

(пайдо бўлувчи)дир. У “Кун!” (“Бўл!”) хитоби вужудга келишига боғлиқ бўлади.

Иккинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимахуллоҳ айтадиларки, Аллоҳ таолонинг каломи эшитилган эмас, балки унга далолат қиладиган нарса эшитилгандир. Имом ал-Ашъарий раҳимахуллоҳ эса Мусо алайҳиссаломнинг ҳикоясидаги машҳур гапга ўхшаб уни эшитилган, дейдилар. Ибн Фаврак раҳимахуллоҳ кироат пайтида икки нарса эшителиди, деганлар. Қорининг овози ва Аллоҳ таолонинг каломи. Имом ал-Боқилоний раҳимахуллоҳ эса Аллоҳнинг каломи жорий бўлган одатларга бирорта восита бўлмаса одатда эшитилмайди, деганлар. Лекин, Аллоҳ таоло ўзи хоҳлаган кимсага одатга ҳилоф равишда, ҳарф ва овоз воситасисиз ҳам эшиттириши жоиз бўлади. Абу Исҳоқ ал-Исфарионий раҳимахуллоҳ ва унга эргашганлар ҳам Аллоҳ таолонинг каломини умуман эшитилиши мумкин эмас, дейдилар. Бу Абу Мансур ал-Мотуридий раҳимахуллоҳнинг ихтиёр қилган қарашидир. Мазкур масала “ал-Бидоя”да зикр қилинган.

Учинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимахуллоҳ айтадиларки, оламнинг яратувчиси “ҳикмат” билан тавсиф қилинган. (Яъни, Аллоҳ таолони ҳар бир ишни ҳикмат билан амалга оширувчи, деб сифатлаймиз). У хоҳ “илм” (билиш) маъносида бўлсин, хоҳ ҳукм қилиш маъносидан бўлсин, фарқи йўқ. Имом ал-Ашъарий раҳимахуллоҳ эса агар ушбу ҳикмат илм маъноси билан бўлса, унда у Аллоҳ таолонинг зотида турувчи азалий сифат, агар ҳукм қилиш маъносида бўлса, “таквин” қабилидаги ҳодис (пайдо бўладиган) сифат, дейдилар. Унингча, Борий таоло ҳодис (пайдо бўладиган) сифат билан тавсиф қилинмайди.

Тўртинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимахуллоҳ айтадиларки, Аллоҳ таоло коинотдаги ҳамма нарсани ирода қилувчидир. У нарса жавҳар (модда, материя, атом) ёки араз (аксиденция, симптом) бўлсин, тоат ёки маъсият бўлсин фарқи йўқ. Фақат маъсият гуноҳлар Аллоҳ таолонинг хоҳиши, иродаси, қазо ва қадари ила амалга ошади, Унинг ризоси, муҳаббати ва амри билан эмас.

Имом ал-Ашъарий раҳимахуллоҳ эса Аллоҳ таолонинг ризоси худди иродаси сингари жами коинотни ўзига қамраб олади, деганлар.

Бешинчи масала.

Тоқати етмайдиган нарсага таклиф қилиш (яъни, итоатга буюриш) мотуридийлар фикрича жоиз бўлмайди. Улар фикрича, тоқати етмайдиган нарсани бўйнига олиш жоиз. Имом ал-Ашъарий раҳимахуллоҳ фикрларича бу иккиси ҳам жоиз бўлади.

Олтинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимахуллоҳ айтадиларки, таклифга тааллуқли ҳукмларнинг айримлари ақл билан билинган бўлади. Чунки, ақл нарсаларнинг яхши ёки ёмонлигини идрок қила олади. Ақл билан имоннинг вожиблигини, неъматга шукр қилмоқликни идрок қилинади. Тўғри, танитувчи ва вожиб

килувчи Аллоҳ таолодир, лекин (буларни билиш, таниш ва вожибликни англаш) ақл воситаси билан бўлади. Чунончи, вожибликни танитувчи Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдирлар. Ҳақиқий вожиб қилувчи эса Аллоҳ таолонинг ўзидир. Лекин бу Пайғамбар алайҳиссалом воситаси билан бўлди. Ҳатто Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ ҳеч бир кимсага ўз Еру осмонларни яратган яратувчисини (холиқини) билмасликка узр йўқ, деганлар. Агар пайғамбар юборилмаган тақдирда ҳам халқ ўз Парвардигорини ўз ақллари ила танишлари вожиб бўларди.

Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ эса гарчи ақл айрим нарсаларнинг яхши-ёмонлигини идрок қила олса ҳам ҳеч нарса вожиб бўлмайди, ҳеч нарсага жазм қилиб бўлмайди, деганлар. Бу фақатгина шариат билан бўлади, ақл билан эмас, деганлар. Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ фикрларича, таклифга тааллуқли ҳукмларнинг барчаси эшитишга (бу борадаги шаръий ҳукмни эшитишга) боғлиқ бўлади.

Еттинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳ айтадиларки, гоҳида бадбахт бахтли бўлади, гоҳ бахтли бадбахт бўлади. (Яъни, баъзан имонсиз имонли, имонли эса имонсиз бўлиши мумкин). Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ эса бахтлилик ва бахтсизликнинг (бу ҳаётда) эътибори йўқ, фақат умр сўнгида ва оқибатида эътибор қилинади, деганлар.

Саккизинчи масала.

Мотуридийлар фикрларига кўра, куфрни афв қилиш жоиз эмас. Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ эса ақлга кўра бу жоиз, лекин нақлга (оят ва ҳадисга) кўра жоиз эмас, деганлар.

Тўққизинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳ айтадиларки, мўъминларнинг дўзахда абадий қолиши, кофирларнинг эса жаннатда доимий қолиши ақлга кўра ҳам, нақлга кўра ҳам жоиз бўлмайди. (Ашъарийлар фикрича, бу ақлга кўра жоиз бўлса ҳам, нақлда келмагани боис жоиз эмас).

Ўнинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳ айтадиларки, исм ҳам, мусаммо (исмланган нарса) ҳам биттадир. Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ эса икковининг орасини ҳамда исмлаш орасини ажратадилар. Айрим олимлар уни учга тақсим қиладилар. Исм исмланганнинг айни ўзи; ундан ўзга; ўзи ҳам эмас, ўзга ҳам эмас, дейдилар. Иттифок шунгаки, исмлаш (номлаш) икковидан бошқадир. (Яъни, исм номланган нарсанинг ўзи ҳам эмас, ундан ўзга ҳам эмасдир). У “Исмланганга ном бердим”, деганга ўхшашдир. Чунончи бу масала “Бидоят ал-калом” китобида келтирилган.

Ўн биринчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳ айтадики, пайғамбарликнинг шарты эркакликдир. Хотин киши эркак бўлиши жоиз бўлмайди. Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ эса пайғамбарликка эркак бўлиш шарт қилинмаган, аёл киши бўлишини ҳам инкор қилинмайди, деганлар. Чунончи, бу масала “ал-Бидоя”да зикр қилинган.

Ўн иккинчи масала.

Имом ал-Мотуридий раҳимаҳуллоҳ айтадики, банданинг феъли “касб” (ўзлаштирилган) деб аталади, “халқ” (ўзи яратган) деб аталмайди. Ҳақнинг феъли эса “халқ” (ўзи яратган) деб аталади, “касб” (ўзлаштирилган) деб аталмайди. Чунки, феъл икковини ҳам қамраб олади. Имом ал-Ашъарий раҳимаҳуллоҳ эса феълни ҳақиқий вужудга келтиришдан иборат, дейдилар. Банданинг касби мажозан “феъл” дейилаверади. Қодирликнинг ўзига кўра уни “халқ” деб аташ жоиз бўлмайди, жоиз бўлмаган нарсани эса қодирликка боғлиқ касбдир, дейишади. (Демак, банда ўз феълини ўзи яратишга қодир эмас экан, уни ўзи яратган “халқ”и деб бўлмайди, уни Яратгanning қодирлигига боғланган “касб” дейилади).

Рисола тамом бўлди.

Таржимон: Ҳамидуллоҳ Беруний.